

razumijevanju cjeline, a cjelina je više od sume njezinih dijelova.

Čovječanstvo je zainteresirano za »dugoročnu sposobnost preživljavanja«, tj. sposobnost za budućnost kompleksnih sustava. Ona ne pretpostavlja samo jake i pokretljivost članica sustava nego shvaćanje da u raznolikosti nisu samo prijetnje i opasnosti nego leže i nepojmljive mogućnosti. Ostvarivanje tih mogućnosti nije bezbolno, poglavito ako se ono promatra u okviru tek nekoliko generacija. Čovjek mora shvatiti da kao potrošač i potencijalni uživatelj stoji sam sebi na putu (212). Naša »zadaca bi morala biti u tome da se mobiliziraju intelektualni i moralni potencijali za društvo« (216). Pritom Dürr ističe potrebu za solidarnošću, pa civilno društvo shvaća kao solidarno društvo. Zato nije nevažno da se, osim rasprava o novoj slici svijeta, usmjerimo na jedan od ključnih Durkheimovih pitanja, problem solidarnosti. Jer, »solidariziranje skupina uspijevalo je dosada najviše samo u glavi a ne u praksi« (217).

Ako bismo s nekoliko zaključnih riječi istakli Dürrove misli mogli bismo reći da je optimist. Kao fizičar nastoji pokazati da postoje izlazi iz krize modernog svijeta putem boljeg razumijevanja razvoja i održivosti, prijelaza iz jednog u drugi viši poredak i otvorene budućnosti. Civilno društvo je jedna od novih socijalnih energija koja bi mogla povećati snagu sustava i njegovu sposobnost za razvoj a time i održivost. Fizičar u civilnom društvu vidi element izgradnje poretka višeg reda a sociolog element povećanja demokracije.

Ivan Cifrić

ODGOVORNOST ZA ŽIVOT

Zbornik radova sa znanstvenog simpozija održanog u Baškoj Vodi, 1.–3. listopada 1999.

Franjevački institut za kulturu mira, Split, 2000, 670 str.

Zbornik *Odgovornost za život* donosi na 670 stranica 26 radova (izlaganja) i pregršt diskusija znanstvenog simpozija održanog u Baškoj Vodi 1.–3. listopada 1999. godine, a u organizaciji agilnog i uglednog splitskog Franjevačkog instituta za kulturu mira. Radovi se bave poglavito ekološkom i bioetičkom problematikom, te ekološkom problematikom specifičnom za naše podneblje.

Pretežni dio radova nastoji izvesti i razraditi konsekvencije iz crkvenih naučavanja o ekološkim problemima i održivosti razvoja, i to sve danas povezano s crkvenim naučavanjima o tome u pokoncilskom razdoblju. Tu su i radovi koji tretiraju i pravnu problematiku ekoloških pitanja i dr.

Ovdje nam nije moguće prikazati sve radove koji zaslužuju odreda punu pozornost; stoga ćemo se ograničiti na svojevrсни *exemplum praeberere*, ne umanjujući ni pošto time značenje drugih priloga.

U opsežnom radu Nedjeljko Ante Ančić, pod naslovom *Odgovornost kršćana za stvoreno*, analizira brojne »crkvene dokumente o ekološkoj problematici«. U tom pogledu na početku posebno se osvrće na encikliku *Laborem exercens*, a osobito na encikliku *Evangelium vitae*. Prelazi zatim na znalačku analizu ekološke problematike u nekim ekumenskim dokumentima, počev od poznatog ekumenskog susreta u Baselu (1989.) na temu *Mir u pravdnosti za sve stvoreno*. Ovo je bio zapravo prvi europski ekumenski susret. Drugi sličan susret koji analizira autor jest onaj održan u Grazu 1997. pod naslovom *Pomirenje – dar Božji i izvor novoga života* (vidi njemački izvornik zbornika *Versöhnung. Gabe Gottes und Quelle*

neuen Lebens, hrsg. vom. KEK, Styria, Graz 1998).

Autor dalje detaljnije analizira poznati Dokument iz 1985. Vijeca evangeličke crkve u Njemačkoj i Njemačke biskupske konferencije. U njemu izvrsno individualizira četiri bitna uzroka »čovjekova neuspjeha da zaštiti okoliš« (br. 7–10): problem svjetonazora kod kojeg imamo slijepu vjeru u napredak, zatim »mehaničko shvaćanje tehnike koja zahvaćajući u prirodu ne obazire se na sporedne učinke« te »slijepa vjera u napredak koja smatra da je svaki problem rješiv«, pa sukladno tome nekritički uzima evidentne ekološke štete »u korist gospodarskog napretka i rasta«. Drugu vrstu uzroka, prema Dokumentu, autor naziva strukturalne prirode. Ovdje potpuno izostaje interdisciplinarna suradnja u pitanjima održiva razvoja. Brza, a povoljna rješenja nisu moguća. Treću vrstu uzroka autor, shodno Dokumentu, označuje koncepcijske prirode što podrazumijeva »konflikt ciljeva i prioriteta« te »različitih interesa i obveza«. Četvrti tip uzroka označuje se kao uzroci političke i moralne prirode. Ovdje se ustraje na ustajalim navikama i interesima i zanemaruju se alternativna rješenja.

Autor posebno dalje analizira ekološku problematiku kao »moralni izazov«. Dokument, naime, sugerira stajalište, da, kako kaže autor, »duboka ekološka kriza nije usud nego ju je prouzrokovao čovjek«. U daljnjoj analizi autor, slijedeći Dokument, odbija kao neutemeljene one primjedbe kako u samoj Knjizi o postanku postoji stajalište o tome da je čovjek pozvan da sebi podčini zemlju. Biskupi, veli autor, na taj prigovor o dedivinizaciji prirode, ističu kako taj prigovor nije održiv »jer je ova kriza započela tek industrijskom revolucijom i nije posljedica kršćanstva« nego, kako stoji u Dokumentu, »znanstveno-tehničkog shvaćanja stvarnosti i s time povezanog apsolutiziranja čovjeka« (br. 42). Naposljetku, autor referira o zahtjevima i potrebi za novim mišljenjem i djelovanjem. Središnja je teza da

se »naše tržišno gospodarstvo očito mora dopuniti ekološkom komponentom, tj. uskladiti s ekološkim zahtjevima« (br. 80); »Dosadašnje političke mjere glede okoliša bile su pojedinačne, defanzivne i provizorne i ovdje je nužna temeljna promjena u razmišljanju u svrhu svestrane ekološke orijentacije politike«.

U tekstu *Biološka raznolikost i stanje prirode u Hrvatskoj*, Nikola Tvrtković upozorava kako Hrvatska pripada u one manje europske države čije kopno doseže 56610 km², no posjeduje od Jadranskog mora površine oko 31000 km². Ima i jednu od najrazvijenijih obala u Europi, tj. oko 6000 km obale te oko 1200 otoka i grebena. Pripada među najbogatije europske zemlje po raznolikosti flore i faune. Sve to nalaže imperativno potrebnu brigu oko čuvanja tog bogatstva te u tom smislu, od svih svjetovnih čimbenika Crkva »može bitno pridonijeti općem dizanju razine svijesti i kulture suživota s prirodom«. Autor ističe važno načelo »Ekologija je ekonomija prirode čije zakone treba dobro poznavati da bi se štitilo ono što nam razum nalaže«. Autor se zalaže »da u edukaciji budućih župnika trebaju ući primjereni sadržaji iz upoznavanja i zaštite biološke raznolikosti, potrebni za njihovo buduće djelovanje u edukaciji puka, poglavito mladeži«.

Drži se da je ova pripomena osobito značajna i poticajna. Istina, sličnih teza ima u više priloga iznesenih bilo eksplicite ili implicite.

Naš poznati teolog prof. Ivan Koprek prilazi svoj sustavan, analitičan i poticajan tekst *Ekološka etika*. U prvom dijelu on izlaže »klasične pozicije ekološke etike« gdje navodi i razjašnjava iznimno pregledno: biocentrizam, patocentrizam, holizam te miješane oblike poimanja ekološke problematike s etičkog vidika. Autor, naime, upozorava na bitna obilježja spomenutih pravaca. Ekološku problematiku u biocentričnom vidiku, prema Kopreku, prvi radikalno postavlja glaso-

viti humanist A. Schweitzer. Koprek ispravno smatra kritički kako »načelo poštivanja života« bezuvjetno izbacuje na površinu probleme koji se ne mogu marginalizirati. Naime, tu se ne mogu zanijekati posljedice (koje je uočio i Schweitzer), a to je da je nužno relativizirati to načelo. Valja, naime, ukazati na »ljestvicu i hijerarhiju vrijednosti života«. Jer i kod Schweitzera je pitanje, primjerice, spašavanje života uništavanjem bakterije (tj. drugog života) tu dvojbu vrlo zaoštrilo. Da se i ne govori npr. o korištenju mesa kao bitnog hranidbenog sastojka.

Patocentričke ideje Koprek dovodi u svezu s biocentrizmom. Javljaju se u 18. st. Podsjeća posebno na djelo filozofa J. Benthama: *An Introduction to the Principles of Morales and Legislation*. Prema Kopreku, nasuprot etici prosvjetiteljstva, koja ističe umnost kao vrhovno načelo, ostali se živi svijet izlaže *tajgetu*, Bentham (i patocentrizam) postavlja pitanje o etici životinja. Prema tom načelu »čovjekovo djelovanje bi trebalo uzeti u obzir ne samo drugoga čovjeka, nego i čitavu prirodu ukoliko ona može osjećati«.

Tako se nužno dolazi do holizma i holističke etike. Prema ovome stajalištu ne samo živa priroda, nego i priroda uopće u svojim granicama, tj. ono prirodno »posjeduju etičko važenje«.

U daljnjem izlaganju Koprek analizira »moderne pozicije ekološke etike« stavljajući težište na antropocentričko i biocentričko utemeljenje ekološke etike. Dovodeći ova dva stajališta u konfrontaciju, Koprek zaključuje da »čovjek djeluje etički ako u izboru bitka, u strahopoštovanju i dobrohotnoj ljubavi, osmišljava život. U tom smislu i njegova odgovornost ovisi o dohvaćanju smisla. No, na određeni način smisao prethodi čovjeku.«

Vrlo delikatnu temu o pobačaju, statusu embrija, genetičkom inženjerstvu, kloniranju i eutanaziji, razmatra u svjetlu najnovijih naučavanja pape Ivana Pavla II, u opširnoj raspravi vrlo argumentirano

Ivan Kešina, pod naslovom *Aktualni izazovi u zaštiti ljudskog života*.

Autor do u detalje iznosi sve *pro et contra* argumente s konačnim zaključkom — »nitko nema pravo na dijete, ali jednom začeto, dijete ima neotuđivo pravo na život«.

Problematici ovoga teksta može se pridružiti po podrobnosti moderne argumentacije rasprava nedavno preminulog istaknutog teologa prof. Marijana Valkovića, *Odgovornost za život. Neki temeljni teološki i antropološki aspekti*. Prof. Valković već na početku upozorava kritički na brzopletosti u raspravi o ovoj krajnje složenoj temi. On, naime, smatra da suvremeno isticanje subjektivnosti, slobode i kreativnosti čovjekove te dinamičko poimanje same prirode i njezinih zakona, a uza sve to čovjekov prodor kako u makrokozmos tako i u mikrokozmos, uz staru renesansnu krilaticu čovjeka kao *homo fabera*, urodilo je u modernoj znanstvenoj i tehničkoj civilizaciji brojnim čudesnim pojavama koje nameću dosad neslućena pitanja. »Današnje poznavanje prirodnih zakona ... i goleme čovjekove mogućnosti dovele su nas do praga kad treba preispitati ne samo pojam naravi i njezinih zakonitosti... nego i slobode i osobito **napretka**. Često se ističe kako nam je potrebna **nova paradigma** mišljenja. No unatoč svemu, veli Valković, »čovjek mora priznati da je ipak stvorenje s velikim i nepreglednim mogućnostima, ali i s nekim konstantama i nekim redom, koje ne smije kršiti bez štete za sebe i ostala stvorenja«. Iz ovoga Valković zaključuje da Bog i dalje ostaje *causa ultima* svega što jest, ali njegovom dinamikom i zajedno s njime, stvorenja sudjeluju u Božjem stvaralačkom činu. »Stvorenja nisu samo pasivni objekti koji reagiraju na izvanjske utjecaje, nego i aktivni kreativni čimbenici djelovanja, iako na različite načine« (valja usporediti s ovim teze iz enciklike **Laborem exercens** gdje se govori o čovjeku koji radom u neku ruku sebe stvara i izgrađuje! n. op.).

Budući da je čovjek temeljni i osnovni cilj i svrha stvaranja, u njegovu stvaranju je novi element što nadilazi i dinamiku prirode, a i ostalih oblika života; on je na neki način povlašteno biće. U daljnjem izlaganju, prof. Valković, govori opširnije o »antropičkom načelu« kojeg ne valja poistovjetiti s antropocentrizmom. To načelo jednostavno znači da je svako stvorenje nositelj vrednote u samome sebi i nalazi osmišljenost svoje vrijednosti po čovjeku »jer jedini on među stvorenjima nalazi smisao i subjekt je etičke odgovornosti«. Iz ovoga Valković izvodi ključnu tezu: »Čovjek je, *in directo*, cilj stvaranja (u čemu i sam sudjeluje, n. op.), a ostala stvorenja, rekli bismo, *in obliquo*, budući da je čovjek ujedno dio prirode«.

U nastavku Valković razvija vrlo oštro i teološkoj perspektivi, temu čovjek – osoba, zatim temu o kristološkoj utemeljenosti, temu stvaranje i evolucija, temu solidarnosti i retitniteta (umreženosti) da bi došao do složene teme održivosti života (gdje iznosi niz zanimljivih i važnih zapažanja o pojmu održivosti uopće). Na koncu svoju raspravu završava s kraćim poglavljem pod karakterističnim naslovom **Prema djelatnoj etici odgovornosti**. Vrijedi citirati njegovu završnu rečenicu:

»Pojam odgovornosti danas je središnji pojam etike općenito, a posebice etike života. No pritom, trebat će, u svjetlu općih znanstvenih, filozofskih i teoloških spoznaja, prilaziti konkretnoj primjeni odgovornosti za život, postupajući interdisciplinarno, trajno i *per partes* u tom nikad dovršenom projektu«.

Pozornost privlači također opsežnija rasprava Bože Lujčića pod naslovom **Dar života i odgovornost za njega** u kojoj autor daje na moderan način biblijski okvir za poimanje smisla života. Temeljno upozorenje kako čovjekova sebičnost zapravo uništava darovanost života.

Isto tako pozornost privlače dvije temeljne rasprave – ona prof. Ivana Cifrića,

Edukacija za život na zemlji i ona prof. Nikole Viskovića, **Ekologija i pravo**. U svojoj raspravi, Cifrić najprije pokazuje uvjerljivo i argumentirano što čini bitno *oikos* (dom, zavičaj itsl.) modernoga svijeta. Vrlo pregledno i oštroumno on ukazuje na pet čvornih obilježja suvremenog svijeta. To su: a) raznolikost, ali i podijeljenost, a nerijetko i međusobna suprotstavljenost modernog svijeta; b) svijet je bogat raznolikim kulturama na kojima su iznikli raznoliki etosi što nerijetko izaziva u zbilji opreke i sukobe. Religija tu može odigrati prvorazrednu ulogu. Podsjeća na vrijedna zapažanja s time u svezi u Konstituciji **Gaudium et spes** i u enciklici **Fides et ratio**; c) tu je zatim famozni proces globalizacije. Globalizaciju autor shvaća u pozitivnom smislu kao šansu drukčijeg i svijetu primjerenijeg društva, a ne kao prisilu (što je velika opasnost) za jedinstvom jednoga i univerzalnoga društva, ne kao problematični tip modernizacije; d) povezano s prethodnim, autor se zalaže za razvijanje ravnopravno svih kulturnih identiteta s obzirom na činjenicu da nema viših i nižih kultura, kako je isticao Lévi–Strauss. To znači da se valja, i u duhu socijalnog nauka Crkve, zalagati za jedinstvo i prosperitet kultura u njihovoj punoj raznolikosti; e) na toj crti onda se valja zalagati da tehnološki i industrijski najrazvijenije zemlje i regije (Europa, SAD i Japan) moraju, mimo održiva razvoja, promijeniti radikalno svoju politiku posebno prema nerazvijenim područjima.

U sklopu svega iznimnog autor se zalaže za izgradnju i učvršćenje nove ekološke svijesti što podrazumijeva nove tipove odgoja i izgradnju novih vrednota i etičkih normi.

Viskovićeva rasprava **Ekologija i pravo** sustavno i minuciozno kao imperativ nalaže razvijanje pravne regulative kao *conditio sine qua non*, kako bi se ublažila kriza i izbjegla katastrofa. Visković se kritički odnosi posebno na našu situaciju i nalazi da se još u temeljnim strateškim i razvoj-

nim dokumentima minimizira ekološka problematika.

Osobitu pozornost privlači opsežna studija Ante Barića *Integralni pristup u prostornom planiranju – temelj budućeg razvoja Hrvatske*. Autor je svoje teze potkrijepio brojnim brojčanim pokazateljima, a osobitu brigu koncentrirao je na naše priobalno područje.

Prikazani tekstovi tvore zapravo predavanja pripremljena za skup.

Drugi dio zbornika čine tekstovi priređeni za tzv. okrugle stolove. No, i jedni i drugi predstavljaju visoku stručnu kompetentnost.

U ovom dijelu izdvajaju se samo neki prilozi.

Tako Mato Zovkić piše izvrstan tekst o zalaganju religija za probleme okoliša. U analizi se posebno oslanja na odgovarajuća enciklička pisma, a napose istupanja pape Ivana Pavla II.

Zaslužuje pozornost i prilog akademika Milana Meštrova pod karakterističnim naslovom *Himna stvaranja...* u kojem izlaže, na temelju bogate literature iz kršćanske baštine, o slavi i radosti stvaranja nasuprot razaranju i uništavanju.

Upada u oči izvrstan prilog autora Špire Marasovića pod naslovom *Život u živo – kako i zašto*. Ovdje se suvremenoj tendenciji nekrofilije suprotstavlja kršćansko načelo apologije života. Na ovoj crti čuvanja okoliša i općenito zalaganja za održivo načelo rasta javljaju se tekstovi Tomislava Jožića *Ekološka prava i etička odgovornost*, zatim tekst Marinka Perkovića *Ekološka svijest – imperativ sigurnije budućnosti* (koji se dobro nadovezuje na tekst prof. Cifrića).

Posebno značajan i produbljen prilog donose autori, naši poznati stručnjaci, Draško Šerman i Miloš Judaš pod naslovom *Biodiverzitet: raznolikost gena, vrsta i ekosustava*, u kojem se argumentirano zalažu, u ovom času duboke krize i dezorijentacije, »za očuvanje biološke raznolikosti« kao imperativne zadaće koja se ne

može niti smije zaobići. Autori drže da opći cilj mora biti – korištenje rezervata biosfere kao modela upravljanja zemljištem i pristupa održivom razvoju.

Na kraju valja spomenuti i vrijedne priloge u kojima se govori, primjerice, o aktualnom pristupu prirodi sv. Franje Asiškog, kao povijesnoj instrukciji (autor Luka Tomašević).

Zatim iznimno vrijedan tekst Anđelka Domazeta *Odgovornost za život kod A. Schweitzera*, kao i tekst Nikole Dogana *Prema teologiji stvaranja: otuđenje i oslobođenje*, u kojem je dana inteligentna analiza i komentar temeljnih elemenata teologije stvaranja svjetski poznatog modernog teologa J. Moltmanna.

Ponavlja se ponovo, riječ je o zborniku kvalitetnih priloga o vrlo širokoj problematici ekologije i bioetike.

U svakom slučaju zbornik zaslužuje punu pozornost kako uže stručne i znanstvene javnosti, tako i mnogo šire javnosti zainteresirane za ekološku i bioetičku problematiku.

Vjekoslav Mikecin

Igor Matutinović

EKOLOŠKA EFIKASNOST I POSLOVNE STRATEGIJE

Hrvatsko društvo za unapređenje kvalitete življenja, Zagreb, 2000, 65 str.

Knjiga Igora Matutinovića dio je projekta »Hrvatska i održivi razvoj«, započetog 1995. uz potporu Svjetske banke i fondacije Avina, a u okviru Društva za unapređenje kvalitete življenja, nevladine organizacije sa sjedištem u Zagrebu. Društvo je u sklopu istog projekta 1996. potaknulo osnivanje Hrvatskog poslovnog savjeta za održivi razvoj (HRPSOR).

U okviru projekta sredinom 1999. provedeno je i istraživanje na uzorku od 101 industrijskog poduzeća u Hrvatskoj. Provela ga je CEMA d. d., – Centar za istraživanje marketinga iz Zagreba, na čelu